

הפלישה לעיראק ועסקי הנפט

יהונתן ניצן ושמשון ביכלר

ביל כריסטיסון, לשעבר אנליסט פוליטי בכיר בסי.איי.איי.

"הסיבה העיקרית לפלישה היא הנפט. היא נובעת מהשאיפה של ארה"ב לשלוט בנפט העיראקי, ומכאן גם לשליטה עקיפה במקורות נפט אחרים במזרח-התיכון. הסיבה השנייה היא השאיפה של ארה"ב להגדיל את מרחב השליטה שלה בעולם. הסיבה השלישית היא השאיפה של פוליטיקאים מובילים בממשל בוש, בשיתוף עם ממשל שרון בישראל, לראות בכיבוש עיראק שלב ראשון ב'מהפך האסטרטגי' שאמור להתחולל במזרח-התיכון"

ג. הבעיות בהיגיון המקובל

התשוקה הפתאומית של ממשל בוש, המקורב לעסקי הנפט, לשבור את אופ"ק ולהשתלט על בארות נפט כדי להשיג מחירים נמוכים יותר, אינה מסתדרת עם ההתפתחות ההיסטורית, ואפילו עם ההיסטוריה של האימפריאליזם.

ראשית, במשך עשרות שנים הקפידו הממשלים האמריקאיים לערוב לבטחון של המדינות המרכזיות באופ"ק. בית המלוכה הסעודי והנסיכויות במפרץ הפרסי מקיימים קשרים הדוקים עם הממשל ועם העסקים הגדולים בארה"ב, שמתבטאים בין השאר ברכש צבאי גדול ובפעילות פיננסית ענפה. מדינות אלה הלאימו במרוצת שנות השישים והשבעים את בארות הנפט והפקיעו את הזכויות וההפקה מידי פירמות הנפט האמריקאיות שהיו מאומדות בקרטל הנפט ערמקו, ואף התחרו בהן בשינוע ובזיקוק. במשך כל השנים הללו תמך ממשל ארה"ב במדינות אלה, וביניהן עיראק, שקיבלה סיוע ממדינות המפרץ להילחם באירן בעידוד ארה"ב.

שנית, קרטל אופ"ק נראה כמאיים על המדינות התעשייתיות בשנות השבעים ובתחילת שנות השמונים, כשמחירי הנפט עלו במאות אחוזים. ממשל ארה"ב לא הראה אז כל סימן לפעילות צבאית או מדינית למען הורדת מחירים. יתר על כן, ידוע כיום שבכמה מקרים הוא אף לחץ על המדינות המפיקות שלא להוריד את המחירים. קייסינג'ר למשל היה האדריכל של הסכמי טהרן וטרופולי בתחילת שנות השבעים, שגרמו לעליית המחירים המסיבית של הנפט בשנים הבאות. דווקא בשנים האחרונות הקרטל הזה, שפוגע כה רבות בתחרות החופשית, מתרשל בתפקידו. ב-1999 ירדו המחירים עד לעשרה דולרים להבית. על-פי ההיגיון הזה, יש דווקא מקום לסברה שהממשל האמריקאי ופירמות הנפט הגדולות הגיעו למסקנה שהקרטל (שהוקם בסוף שנות החמישים כדי למנוע את נפילת מחירי נפט) אינו ממלא את תפקידו. אולי זאת הסיבה שהם מעוניינים לפרקו?

גוף מס' 1 מתאר את רווחי "שבע האחיות" (שהפכו לארבע אחיות לאחר גל המיזוגים של שנות התשעים העליות), אותן קבוצות נפט בינלאומיות, השולטות המרכזיות בנפט העולמי, ומולן את ההכנסות מייצוא הנפט של החברות באופ"ק.

אילו היה משהו באגדה שלפיה יש קונפליקט בין האינטרסים של הקבוצות המרכזיות בקפיטליזם ה'תחרותי' ובין האינטרסים של אופ"ק, המייצג אינטרסים של 'חזית מזרחית' עוינת למערב המתועש, לא היינו אמורים לחזות במתאם כה הדוק בתנודות שבין שתי הסדרות. הקשר הזה מתפרש על חמישים שנה לפחות, ומכאן שהוא אינו מקרי. יש לזכור שהפקת נפט אינה דורשת תחכום-יתר, ומעל לכל, הבעיה העיקרית היא שאין מחסור

הפלישה לעיראק עוררה פרץ חדש של מחלוקות בין כתבני הימין והשמאל. הראשונים מצדדים בפלישה ובהשכנת "סדר דמוקרטי" בעיראק, והאחרונים מתנגדים למלחמה ול"אימפריאליזם האמריקאי". על נושא אחד, מכל מקום, אין מחלוקת בין שני המחנות: הנפט. לכל המומחים, הן מימין והן משמאל, הן מטעם הממסד והן מהאופוזיציה, ברור שאחת הסיבות העיקריות למלחמה היא בארות הנפט של עיראק.

א. ההיגיון המוסכם

ההיגיון של מלחמת הנפט אף הוא בדרך-כלל אינו שנוי במחלוקת: העולם המערבי זקוק לצמיחה כלכלית. צמיחה כלכלית נזקקת לשפע של נפט במחירים זולים. העולם המערבי צמא לנפט זול, ובמזרח-התיכון יש שפע של נפט כזה. באזור מצויים כ-65% מרזרבות הנפט בעולם, והוא מפיק כרגע כ-30% מהמכירות העולמיות. הבעיה העיקרית היא אופ"ק, קרטל שהחברות העיקריות בו הן מדינות עוינות במזרח-התיכון. מדינות אלו מצמצמות את התפוקה ושולטות במחירים. אחת החברות המרכזיות באופ"ק היא עיראק, שמחזיקה בכ-10% מהרזרבות של הנפט בעולם. עיראק, לפי ג'ורג' בוש הבן, הפכה למפגע טרוריסטי המאיים על סיכויי הצמיחה הכלכלית בעולם, ובעיקר בעולם המתועש. המדינה, המשמשת מקלט לטרוריסטים, צברה נשק להשמדה המונית, ושליטה המגלומן היה עלול לאיים בנשק הזה על שלום העולם.

מטרות הפלישה היו להדיח את סדאם חוסיין ומשטרו המסוכן ולהקים תחתיו משטר אחר, פרו-אמריקאי ונוח יותר למדינות התעשייתיות. מה שחשוב הוא שהמשטר שיוקם אחר הפלישה ינהל מדיניות נפט חדשה, מנוגדת לזאת של אופ"ק. משטר כזה ידאג להגדלת התפוקה ולהודדת מחירי הנפט. סוף-סוף יהיה לנו סדר נפט עולמי חדש, בלי טרוריסטים ובלי איומי אמברנו. כפי שסיכם זאת ביל כריסטיסון, לשעבר אנליסט פוליטי בכיר בסי.איי.איי.:

"הסיבה העיקרית לפלישה היא הנפט. היא נובעת מהשאיפה של ארה"ב לשלוט בנפט העיראקי, ומכאן גם לשליטה עקיפה במקורות נפט אחרים במזרח-התיכון. הסיבה השנייה היא השאיפה של ארה"ב להגדיל את מרחב השליטה שלה בעולם. הסיבה השלישית היא השאיפה של פוליטיקאים מובילים בממשל בוש, בשיתוף עם ממשל שרון בישראל, לראות בכיבוש עיראק שלב ראשון ב'מהפך האסטרטגי' שאמור להתחולל במזרח-התיכון."

הרדיקלים מסכימים שמדובר בנפט, אבל הנפט הוא רק מרכיב באסטרטגיה הגלובלית של ארה"ב. למעשה מדובר באימפריאליזם גס, אם כי מתוחכם יותר מאשר היה נהוג בתחילת המאה העשרים. בלשונו של ג'ון בלאמי פוסטר, עורך "Monthly Review": "העולם עומד מול שלב חדש בהיסטוריה של האימפריאליזם. החשיבות הגדולה שמייחסת ארה"ב למזרח-התיכון אינה יכולה להיות מוסברת רק על-ידי שאיפה לגישה אמריקאית ישירה לנפט ורווחים של פירמות נפט אמריקאיות. סביר יותר שארה"ב רואה את כלל האזור כמרכיב חיוני באסטרטגיה הגלובלית שלה". "לה-מונד דיפלומטיק" הסתפק בניסוח יבש יותר: "הנפט משמש בחישובים של וושינגטון על עיראק יותר כמקור אסטרטגי מאשר מקור כלכלי: המלחמה בסדאם היא על הבטחת ההגמוניה האמריקאית יותר מאשר על העלאת הרווחים של אקסון".

יהונתן ניצן ושמשון ביכלר פרסמו לפני שנה את 'מרווחי מלחמה לדיבידנדים של שלום', כרמל, ירושלים, 504 עמודים.

מה שחסר בהיגיון המוסכם על כולם הוא גורם אחד, מכריע למדי, המעצב זה כמאה שנה את מדיניות ארה"ב בעולם, ובמזרח-התיכון בפרט: קבוצות הנפט הגדולות. לא מדובר רק בפירמות שמספקות נפט, אלא בתשלובת חזקה הכוללת עסקי נפט, פיננסים ונשק. הקואליציה הזאת אינה מתעניינת דווקא בנפט, כלומר בקידוחי נפט, בזיקוק נפט ובאספקת נפט, אלא בעיקר ברווחים.

הרווחים של קואליציה זו נובעים לא מגישה לבאות נפט או מהיכולת לקדוח נפט, לזקקו ולהובילו, אלא מיכולתה לשלוט במחירי הנפט. גרף מס' 2 מצביע על הקשר בין מחירי הנפט ובין רווחי קבוצות הנפט הגדולות בשלושים השנים האחרונות. הקו הדק מתאר את המחירים "ריאליים" של הנפט (מחירים שוטפים ביחס למדד המחירים לצרכן של ארה"ב). הקו העבה מסמל את אחוז הרווח של חברות הנפט הגדולות בעולם מתוך סך כל הרווח התאגידי בעולם.

קל לראות את הקשר הלך והתהדק בין רווחי הנפט ומחירי הנפט מאז שנות השבעים, אז פרץ משבר הנפט הראשון. הקשר בולט במיוחד בשנות השמונים: בתחילת שנות השמונים פרץ משבר הנפט השני בעקבות המהפכה באירן, שבה הודח השאה, בעל-ברית של הממשל האמריקאי. מחיר הנפט טיפס לשיא של יותר מ-80 דולר לחבית בערכים של היום. המשבר הקפיץ את הרווחים של קבוצות הנפט בכמאה אחוז, והן תפסו כמעט חמישית מכלל הרווח של הפירמות בעולם. אלו היו השנים הטובות של הסטנפלציה והקונפליקטים הצבאיים.

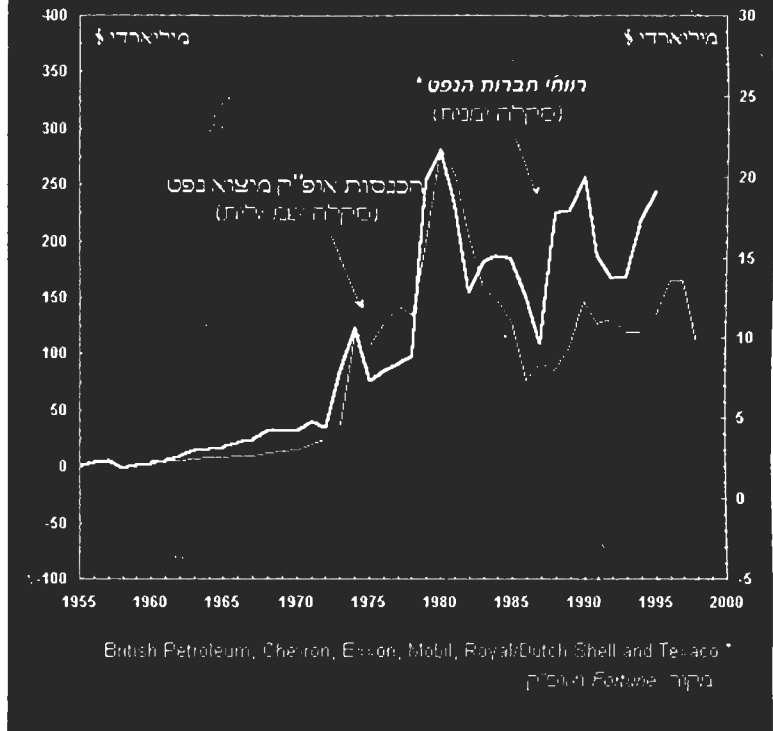
זה היה השיא, אבל מאז המחירים רק ירדו. לא עזרה הפלישה העיראקית לאירן, לא עזרה הפלישה של ישראל ללבנון, לא עזרו ההפצצות האמריקאיות בלוב, כמו גם המתח הרב ששרר במפרץ הפרסי ובמזרח-התיכון בכלל. המחירים ירדו, ועימם נפלו גם הרווחים.

שיא הנפילה היה בתקופת קלינטון. האחרון החל במתקפת שלום אזורית. תהליך ההצבר הקפיטליסטי פנה מאז סוף שנות השמונים לאפיקים של צמיחה והתרחבות ב"שווקים המתעוררים" בעולם הפריפריאלי, להשקעות בתקשורת המונים ובהיי-טק ולמיזוגי-ענק בשוקי ההון. תקציבי הנשק בעולם ובמזרח-התיכון הלכו וירדו, ועימם מחירי הנפט. בשנת 2000 הגיעו מחירי הנפט לשפל של 14 דולר לחבית בערכים של היום; חלקן של קבוצות הנפט נפל ל-3% בלבד מכלל הרווח העולמי, שפל שלא ידעו כמותו במרוצת המאה העשרים. אי-אפשר היה להמשיך כך. היה צורך לפעול מיד, אולם תחילה היה הכרח להשתלט על הבית-הלבן.

ד. לקראת הסדר המלחמתי החדש

קואליציית הנפט-נשק הסתערה על הבית-הלבן מכל כיוון: במאמץ פיננסי, בתככים אלקטורליים, בלחצים משפטיים, בזיזופים בספירת קולות ובשלל דרכי רמייה. לבסוף הצליחה להעלות לשלטון את ג'ורג' בוש הבן. שלא כמו רייגן, למשפחת בוש יש מסורת ארוכה באליטה היאנקית הוותיקה של מזרח ארה"ב. אבי סבו של ג'ורג' בוש הבן, ולאחריו כל הצאצאים, השתלבו בפסנת העסקים של משפחות הארימן, מורגן ורוקפלר. הם היו קשורים ביחסי שליטה וניהול ואף בקשרי משפחה עם שליטי העסקים המרכזיים של הנפט, מסילות הברזל, הבנקאות והנשק. מאליו מובן שכבר בתחילת המאה, ולאורך המלחמות הרבות שניהלה ארה"ב ברחבי העולם במאה העשרים, ישבו צאצאי משפחת בוש במועצות שונות של הממשל שעסקו במה שמכנים "ביטחון לאומי", ברכש צבאי ובמדיניות חוץ. נוסף לאלוהים ולדולר, האמינו הבושים בעליונות המע הלבן; הם האמינו עוד

רווחי אופ"ק וחברות הנפט

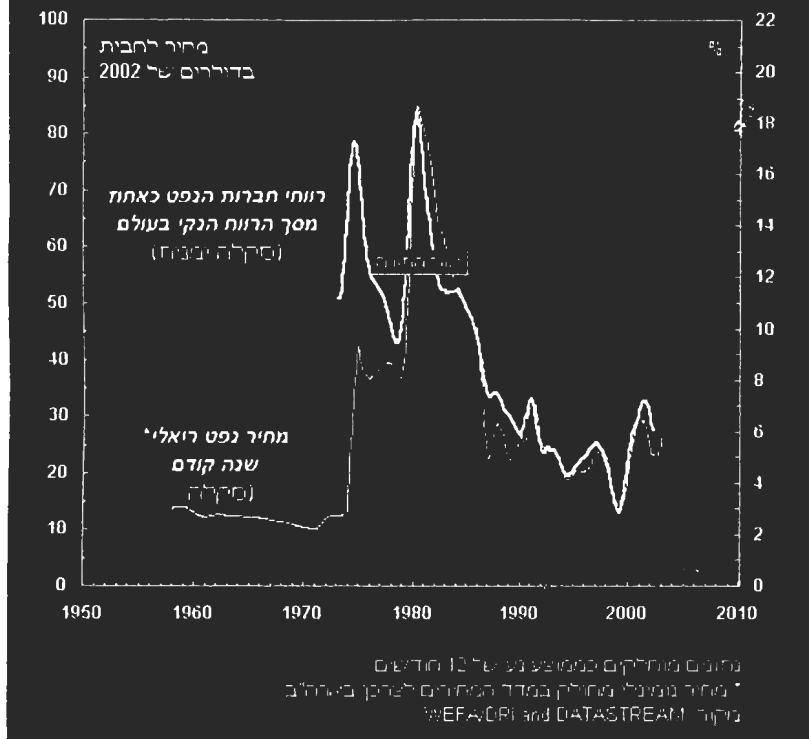
מה שחסר בהיגיון המוסכם על כולם הוא גורם אחד, מכריע למדי, המעצב זה כמאה שנה את מדיניות ארה"ב בעולם, ובמזרח-התיכון בפרט: קבוצות הנפט הגדולות. לא מדובר רק בפירמות שמספקות נפט, אלא בתשלובת חזקה הכוללת עסקי נפט, פיננסים ונשק. הקואליציה הזאת אינה מתעניינת דווקא בנפט, כלומר בקידוחי נפט, בזיקוק נפט ובאספקת נפט, אלא בעיקר ברווחים

בנפט, אלא עודף. מכאן שכדי שיתקיים הקשר הזה בין רווחי הנפט של שני הצדדים העוינים כביכול, יש צורך במרקם מדיני-עסקי סבוך של קשרים פוליטיים הדוקים ויציבים.

שלישת, תהליך ההצבר הקפיטליסטי (או הרווחיות) אינו מבוסס בהכרח על הגדלת התפוקה או על הוזלת מוצרים ושירותים. למעשה, תולדות המאה העשרים מוכיחות את ההפך: בעוד שהמאה ה-19 התאפיינה בגידול מהיר של התפוקה ובחוסר אינפלציה, ואפילו בירידה כללית של מחירים בסופה, המאה העשרים התאפיינה במשברי תפוקה קיצוניים ובאינפלציה הגבוהה ביותר בהיסטוריה של החברות המערביות. בין השנים 1900-1300 הסתכמה עליית המחירים בבריטניה ב-800%, ואילו במאה העשרים לבדה עלו המחירים בבריטניה ב-5,000%. האינפלציה הוצאה במחצית השנייה של המאה העשרים, ולא לוותה בצמיחה, אלא דווקא במשברי תפוקה ומיתון. נראה שגטייה זאת נובעת מיכולתן של הקבוצות הדומיננטיות לקבוע את אופי ההצבר ואת כיוונו. קבוצות אלה נשענות בעיקר על כושרן לבלום את התפוקה ולהגדיל את מחירי הנכסים שלהן בשוק ההון, ובפרט על שליטתן בקצב עליית המחירים של סחורות הצריכה ההמוניות.

אופ"ק וקבוצות הנפט הגדולות שימשו מכשיר חשוב לבלימת התפוקה התעשייתית ולשמירה על רווחיותן של קבוצות ההון המרכזיות בעולם. הסטנפלציה, ששררה במרוצת שנות השבעים והשמונים בעולם המערבי, היתה חלק מהתפתחות זו. ההיגיון של הקפיטליזם בכלל ושל עסקי הנפט בפרט, אם כן, הוא אחר.

מחירי נפט ורווחי נפט

קואליציית הנפט-נשק הסתערה על הבית-הלבן מכל כיוון: במאמץ פיננסי, בתכנים אלקטורליים, בלחצים משפטיים, בזיזופים בספירת קולות ובשלל דרכי רמייה. לבסוף הצליחה להעלות לשלטון את ג'ורג' בוש הבן. שלא כמו רייגן, למשפחת בוש יש מסורת ארוכה באליטה היאנקית הוותיקה של מזרח ארה"ב

האליטה של מזרח ארה"ב. כדי לשמור על העליונות הזאת השתתפה משפחת בוש במסע צלב ארוך ברחבי העולם נגד "הקומוניזם העולמי". המאבק כלל מימון של צבאות האינטרווציה ברוסיה שלאחר המהפכה, מימון פלוגות הסער הנאציות בגרמניה של סוף שנות העשרים, מימון ואספקת נשק וחומרי גלם אסורים למען חימוש גרמניה הנאצית בשנות השלושים, ומימון עיתונים, הוצאות-לאור, אוניברסיטאות וקרנות מחקר המפיצים אידיאולוגיות של שוק חופשי, תחרות וליברליזם פרוטסטנטי. ברט ווקר, סבו של בוש הנוכחי, היה בעת מלחמת העולם השנייה שותף בבנק בניו-יורק שהיה בבעלות אמריקאית רשמית, אולם בשליטה נאצית סמויה. אין זה פלא שכוחם האלקטורלי של בני משפחת בוש נבע מהקבוצות השמרניות, הנוצריות-פונדמנטליסטיות והניאו-נאציות בקרב המפלגה הרפובליקאית.

עם צאצא כזה, הגם שלא מבריק במיוחד, אפשר לחזור ולשקם את הרווחים. התירוץ התחיל במאורעות ספטמבר, המשיך במשברי המטבע בארגנטינה ובברזיל, התחזק במשבר ששיתק את שדות הנפט של וצואלה, והגיע לשיאו בעלייה חדה במחירי הקומודיטיס בפברואר. בוש הבן פתח בהכנות למלחמה ב"ציר הרשע", ומחירי חבית האמירו ליותר מ-30 דולר לחבית. הרווחים החלו להשתקם, וכבר עתה מגיע חלקן של קבוצות הנפט ל-7% מכלל הרווח העולמי. זה המעגל הפיננסי והמידי שכוון בפלישה.

אבל ברור שקואליציה, ואפילו החזקה ביותר, אינה יכולה להישען על בסיס צר של אינטרסים. ה"הגמוניה", כפי שאומרים היום, חייבת להתבסס על אינטרסים רחבים שמלכדים מעגלי כוח נוספים. הדבק שמלכד כרגע את כלל הקפיטליסטים בעולם מסביב לקואליציה הוא החובות והדפלציה, אלה הם האויבים המשותפים המאיימים על אופיו של ההצבר הקפיטליסטי.

לאחר שוך האופוריה של שנות התשעים, התגלגלו המנוסים הפיננסיים והפכו לחובות. אלו החובות הגדולים ביותר בהיסטוריה: בשנות השישים היה ערך החוב הפרטי והציבורי בארה"ב כ-140% מהתמ"ג. כיום הוא מתקרב ל-300%. מצב דומה שרר בארה"ב רק במשבר הגדול של אמצע שנות השלושים, אז שרר מיתון הריף עם דפלציה וחוב שהגיע ל-270% מהתמ"ג.

הקפיטליזם מבוסס על ציפיות לרווח, בעיקר על ציפיות לרווח של ההון הדומיננטי. במצב של נפילת מחירים והתמוטטות מחירי הנכסים, הציפיות לרווח יורדות ואחוז שירותי החוב בהכנסות עולה; אין הלוואות, אין אפשרויות להשקעות כדי להחזיר את החובות הישנים, ותהליך ההצבר עלול להתמוטט כמו דומינו. ואכן, פרשת אנרון, שמשפחת בוש ומקורביה קשורים אליה, יותר משהיא מעידה על התרמויות הגדולות של עסקי "הכלכלה החדשה", היא מסמנת את שרשרת פשיטות-הרגל, התמוטטות הנכסים הפיננסיים ו"קשיי הנוזלות" שמאיימים על מרבית העסקים המובילים בעולם, ומבשרים משברי מיתון ואבטלה נוסח שנות השלושים.

הפתרון של העסקים: הורדת ריבית והגדלת כמות הכסף באמצעות הממשלה. בקיצור, עולם העסקים משווע לקצת אינפלציה עסיסית, שלדעתו תניע מחדש את תהליך ההצבר.

זהו הלך הרוח המנשב מדפי העיתונים המובילים של העסקים. כך למשל נכתב במאמר ראשי ב-24.4.03 ב"פינינגשל טיימס" שכותרתו "גרינספאן חייב להפעיל תוכנית לעליית מחירים": "בעבר, הפדרל-ריזרב ניצח במלחמה הארוכה כנגד האינפלציה... עתה, עם המינוי המחודש שלו

לעדי-די בוש, גרינספאן עומד בפני בעיה שונה: קצב האינפלציה נמוך מדי... עליו לדאוג שקצב האינפלציה יהיה גבוה דיו לאפשר למשק לספוג זעזוע ממריץ בלי ליפול לדפלציה".

מה שעשויו לתת את התנופה לתהליך ההצבר, לרווחיות העסקים הגדולים, הוא עלייה במחירי הנפט מצד אחד, ותקציבים צבאיים גדולים מצד שני. מאז שנות השישים קיימת קורלציה חזקה בין התנודות במחירי הנפט ובין האינפלציה. ואכן, זאת אחת המטרות של הפלישה: לשים קץ למנגנון הוויסות של אופ"ק, שכשל לחלוטין.

ברור אם כן, שהייגון אחר לחלוטין מונח ביסוד הפלישה לעיראק: לא אספקה שופעת וזולה של נפט לעולם הדמוקרטי הגאור, אלא מלחמה שתבעיר את בארות הנפט, תקטין את תפוקתו, תיצור אי-יציבות במזרח-התיכון ותגרום לייבוש נשק מסיבי לאזור.

סביר להניח שהמלחמה רק התחילה. הכוחות הנגדיים מתגבשים במזרח-התיכון ובעולם הפריפריאלי. בקרב יתחילו מלחמות פנימיות בתוך עיראק ונגד כוחות הכיבוש. זאת אכן תהפוך ל"מלחמה מתמדת בטורול". אם זה יקרה, מחירי הנפט בעולם יעלו, ועימם תעלה האינפלציה. המלחמה תגרום לגידול בהוצאות הבטחוניות ותשקיע את העולם המתועש בסטגנפלציה. היא תשרת את ההון הדומיננטי בעולם, אבל בעיקר, המלחמה תעלה את הרווח של קבוצות הנפט המרכזיות ושל קואליציית הנפט-פיננסיים-נשק שסובבת את בוש.